

"نقش و جایگاه حقوق شهروندی در توسعه ی تمدن اسلامی"

احمد یوسفی صادق‌لو [۱]

زینب نوابی مقدم [۲]

چکیده:

تمدن اسلام به عنوان دیرینه ترین و گسترده ترین تمدن جامعه ی بشری، مجموعه ای از اجتماعات انسانی است که بر پایه ی سنت ها و قوانین، یک جامعه ی واحد را تحت عنوان امت اسلامی ایجاد نموده اند. این جامعه ی واحد، شامل اجتماعات کوچکتر انسانی بوده که تحت عنوان حکومت، و یا دولت شهر از آن نام و ، به وسیله ی قوانین خاص خود اداره میشوند. از جمله ی آنها، قوانین و اصول حاکم بر حقوق شهروندیست که، به عنوان زیرمجموعه ی این تمدن بزرگ، نقش مهمی را در صورت منطبق بودن با مبانی حقوق شهروندی در اسلام، در جهت گسترش و نوسازی آن خواهند داشت. به عنوان نمونه ای از حقوق شهروندی حاکم بر حکومت های اسلامی، در پژوهش حاضر، به منشور ایران خواهیم پرداخت تا دریابیم، که آیا در منشور حقوق شهروندی ، به عنوان قانون حاکم بر حکومت ایران ، این انطباق وجود دارد یا خیر، و اینکه در صورت وجود ، چه نقشی در توسعه ی تمدن اسلامی خواهد داشت.

کلمات کلیدی: حقوق شهروندی_تمدن_ مولفه های تمدن ساز

مقدمه

بیان مساله در دین اسلام به جامعه ی اسلامی ،عنوان "امت" داده می شود.(احمدپور: ۱۳۱، ۱۳۸۷)، که امت در واقع متشکل از دولت شهر هایی است که اسلام بر آن حکومت می کند. و هر کدام از آنها شامل افرادی است که به عنوان اعضای این کشورها دارای حقوق و تکالیف مشترکی در قبال دولت متبوع خود هستند. که معمولا با مجموعه قوانینی تحت عنوان حقوق شهروندی یا منشور حقوق شهروندی از آن یاد میشود و در برگیرنده ی کلیه ی حقوق مشروع اعضای یک دولت در قبال آن دولت است. از طرفی مجموعه منشورهای حقوقی به عنوان بخشی از فرهنگ

امت اسلامی، سازنده‌ی تمدن اسلامی است. و به دلیل نقش زیربنایی آنها در ساخت و استمرار تمدن اسلامی، و همچنین پیشرفت‌های مثبت آن، این مساله بسیار حایز اهمیت خواهد بود که، واقف باشیم، آیا مجموعه‌های حقوق شهروندی تنظیمی، در داخل هر دولت، تا چه اندازه از مبانی شهروندی در اسلام، در مرحله‌ی انعقاد، بهره برده‌اند و از طرفی دیگر، این منشورهای حقوقی تا چه میزان در زنده نگه داشتن و گسترش تمدن اسلامی موثر خواهند بود. که پژوهش حاضر با نگاه توصیفی تحلیلی و با بهره‌گیری از نگارشات که در این زمینه به عمل آمده است، و با بررسی منشور حقوق شهروندی ایران به این سوالات پاسخ خواهد داد.

۱. منشور حقوق شهروندی

۱-۱. تعریف حقوق شهروندی

حقوق شهروندی [۳] در اصطلاح، آمیخته‌ای از وظایف و مسولیت‌های شهروندان در مقابل یکدیگر، شهر و دولت است. و یا حقوق و امتیازاتی است که وظیفه‌ی تامین آن بر عهده‌ی مدیران شهری، دولت و یا به طور کلی قوای حاکم می‌باشد. [۴] به عبارت دیگر: حقوق شهروندی مردم یک کشور، به مجموعه حقوق ناشی از قانون اساسی آن کشور، گفته می‌شود، که بر اثر رابطه‌ی شهروندی یا اقامت افراد در کشورهای خاصی، به آنها اعطا شده و به طبع، مورد حمایت قانون اساسی قرار گرفته است. و طیف وسیعی از حقوق و امتیازات را از جمله: سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی شامل شده و در مقابل، وظایفی را نیز بر عهده‌ی شهروندان، در مقابل دولت مورد توجه قرار داده است. [۵] به عبارتی بهتر، حقوق شهروندی یعنی برخورداری از کلیه‌ی حقوق مدنی [۶] (حق آزادی، مصونیت از تعرض، آزادی بیان و آزادی مذهب)، حقوق سیاسی [۷] (دو حق عمده انتخاب کردن و انتخاب شدن)، حقوق اقتصادی و اجتماعی [۸] (حق مالکیت، حق کارکردن، برابری در فرصت‌های شغلی و شخصی، برخورداری از تأمین اجتماعی)، حقوق فرهنگی [۹] (فاظت از فرهنگ و زبان اقلیت‌ها، حق داشتن سنت‌ها و شیوه‌های زندگی متفاوت در جوامعی که از نژادها با آداب و سنن مختلف تشکیل شده است)، [۱۰] و همچنین حقوق قضایی [۱۱] در یک دولت‌شهر.

2.1 حقوق شهروندی در اسلام

در نگاه اسلام، حقوق شهروندی با توجه به مرزهای جغرافیایی تعریف نمی‌شود، و آنچه در تحقق آن نقش داشته و حایز اهمیت است، "قربانیت عقیده‌ی" افراد با یکدیگر است. و با توجه به اینکه "عقیده"، به کلیت اسلام برمیگردد و دین اسلام در نگاه قرآن، از آدم تا خاتم واحد است، بنابراین تمامی افراد اهل کتاب، اعم از یهودی، مسیحی و

زرتشتی نیز شهروندان امت اسلام لحاظ می شوند و عنوان شهروند را به خود می گیرند(انصاری:۱۳۹۴، ۱۷).

۱_۳ اصول حاکم بر حقوق شهروندی همانطور که ملاحظه گردید، حقوق شهروندان شامل طیف وسیعی از انواع امتیازات قانونی مانند حقوق مدنی، اقتصادی، سیاسی و ... می باشد که پیشتر بدان پرداخته شد. اما نظر به اینکه حقوق شهروندی، به اصولی همچون کرامت انسانی، صیانت از حقوق و آزادی های غیر قابل سلب، حاکمیت مردم، برخورداری همه ی مردم از حقوق انسانی مساوی، منع تبعیض و حمایت یکسان قانون از همه ی افراد ملت، مبتنی است(منشور: ۴، ۱۳۹۵) و با توجه به آنها بنا و پایه ریزی شده است، شناخت این اصول و اینکه مبنای وجودی آن اسلام است یا مبانی غیر اسلامی، بسیار حایز اهمیت بوده و به همین منظور این بخش را، به صورتی مقایسه ای مورد مطالعه قرارداد تا میزان تبعیت اصول حاکم بر حقوق شهروندی (که سازنده و زیربنای حقوق موجود در منشور ست) را از مبانی شهروندی اسلامی یا تمایز با آن مشخص شود.

۱_۳_۱. اصل کرامت انسانی

واژه ی کرامت در اصل به معنی بزرگواری و عظمت معنوی است. و همچنین معادل واژه ی انگلیسی ((Dignity)) به معنای تکریم و بزرگداشت است.(عزیز شمردن). یا به عبارت دیگر به معنای حرمت نگه داشتن و گرمی داشتن. در اصطلاح منظور این است که انسان دارای حرمت بوده و کرامت و عزت و بزرگواری، جزیی از سرشت انسان است. و حق دارد در جامعه محترمانه زندگی کند و با او بایستی محترمانه رفتار شود. احترام به انسان (چه به ذات وجودی و چه به کالبد وی) در طول تاریخ همواره موضوع در خور توجه بوده است.[۱۲] نه تنها در اسلام بلکه در میان جوامع غیر اسلامی نیز امری پذیرفته شده بوده و به عبارتی به مثابه اساس حقوق بشر و حقوق شهروندی و معیار تعامل اجتماعی و بین المللی و از حقوق بنیادین است. و تمامی نظام های حکومتی و نه فقط اسلام موظف به رعایت آن هستند.(انتظاری: ۲، ۱۳۹۶) در قرآن کریم آیه ی شریفه ی "و لقد کرمنا بنی آدم"(اسرا: ۷۰، ۱۷) نشان دهنده ی اهمیت اصل کرامت انسانی در قرآن است. به گونه ای که این آیه به آیه ی کرامت تعبیر شده و اصل کرامت در اسلام بر اساس آن مورد تفسیر و توجیه قرار میگیرد. ۱_۳_۲. اصل عدم ممانعت از حقوق و آزادی های غیر قابل سلب یا به عبارت بهتر حق آزادی، که در منشور به دو شکل بیان شده است. در شکل اول: از خود واژه ی آزادی استفاده شده و به عنوان یک حق جداگانه توسط قانونگذار بیان گشته است و در شکل دوم: به صورت مفهومی از آن استفاده شده است. به عنوان مثال وقتی قانونگذار از حق مسکن صحبت میکند، در واقع منظور وی، حق آزادی در انتخاب مسکن است. و غیره... اصل آزادی در اسلام نیز اساس حقوق شهروندی است. و میتوان گفت از بدیهی ترین اصول حاکم بر حقوق شهروندی در اسلام است. به گونه ای که هرگونه استعمار و بردگی، شدیداً در دین اسلام مورد نهی واقع شده و هدف والای آن، رهایی همه ی افراد جامعه از هرگونه تعلقات

است. 1_3_3. حاکمیت مردم این اصل بیانگر همان مردم سالاری دینی است که اتفاقاً در اندیشه های امام نیز مورد تاکید واقع شده است. و رهبر معظم انقلاب آنگونه که در ادامه بدان می پردازیم نیز آن را مورد تاکید قرار داده اند. و گویای این مطلب است که شهروندان حق مشارکت در تعیین سرنوشت خود را داشته و با انتخاب خود می توانند افراد شایسته را انتخاب کنند.

4. 1_3_4 برخورداری همه ی مردم از حقوق انسانی مساوی و منع تبعیض و حمایت یکسان قانون از همه ی افراد ملت

این اصل به عبارت ساده تر همان اقامه ی قسط و عدل در جامعه می باشد. و یکی از مولفه های بسیار مهم در میان مبانی حقوق شهروندی در اسلام نیز می باشد. به گونه ای که فقدان عدل و داد سبب زوال جامعه می شود. و به عبارتی یکی از اصول بسیار مهم حقوق افراد در جامعه ی اسلامی، تامین حقوق همه ی آنها و اجرای عدالت است. (سعیدی، ۷۳، ۱۳۹۳)

۱_۳_۵. امنیت

یکی از کارکردهای مهم هر دولت فراهم آوردن امنیت برای شهروندان خویش است. که این مهم در منشور حقوق شهروندی نیز در قالب حقوق افراد جامعه بیان شده است. امنیت به اشکال گوناگون جلوه می نماید. امنیت اجتماعی از زمینه های اصلی اجرای عدالت، و مناسب ترین بستر پدید آمدن تعادل در جامعه است. از مهمترین حقوق شهروندان، وجود امنیت در مقابل اشرار داخلی و حمله دشمنان خارجی است. زیرا بدون امنیت نمی توان به امور دیگر رسید، از این رو وجود سپاهی کارآزموده، متخصص و متعهد لازم است که تحت فرماندهی فردی مقتدر و استوار قرار داشته باشد. [۱۳] این اصل نیز در دین اسلام به عنوان یکی از حقوق اصلی هر شهروند در جامعه ی اسلامی بیان شده است. به گونه ای که یکی از مهمترین وظایف دولتمردان امت اسلامی بوده و موظفند که به بهترین نحو، موجبات امنیت و آرامش خاطر ساکنین جامعه ی اسلامی را فراهم نموده و در این زمینه از هیچ تلاشی فروگذار نباشند. 2. مولفه های ایجاد تمدن اسلامی

۲_۱. تعریف تمدن اسلامی

تمدن در اصطلاح مجموعه ای پیچیده از پدیده های اجتماعی قابل انتقال، شامل جهات دینی، مذهبی، اخلاق، فرهنگی و علمی مشترک در همه ی اجزای یک جامعه ی وسیع و یا چندین جامعه ی مرتبط با یکدیگر

است (فرهنگ علوم اجتماعی: ۴۷) به اعتقاد علامه جعفری «تمدن عبارت است از برقراری نظم و هماهنگی در روابط انسان‌های یک جامعه که تصادم‌ها و تزاخم‌های ویرانگر را منتفی ساخته و مسابقه در مسیر رشد و کمال را قائم مقام آن‌ها بنماید، به طوری که زندگی اجتماعی افراد و گروه‌های آن جامعه موجب بروز و به فعالیت رسیدن استعدادهای سازنده آن‌ها باشد» (جعفری، ج ۶، ۱۳۷۳: ۲۳۳ همچنین رجوع شود به اکبری و رضایی: ۸۹، ۱۳۹۴) و در آیات قرآنی: مجموعه‌ای از اجتماعات انسانی که در طی یک فرایند به رشد و بالندگی رسیده و توانسته‌اند جامعه‌ای قدرتمند و بر پایه‌ی سنت‌ها و قوانین ایجاد کنند. به این لحاظ تمدن اسلامی، ریشه‌دارترین و گسترده‌ترین تمدن‌های انسانی به شمار می‌رود و آنچه امروزه به عنوان تمدن اسلامی می‌شناسیم و در واقع فرایند و محصول چهارده قرن حضور مستمر و فعال اسلام در عرصه‌ی زندگی اجتماعی بشر است. [۱۴] تمدن‌سازی نوین اسلام یعنی احیای تمدن اسلام بر اساس الگوهای جدید و مطابق با مقتضیات زمان و مکان و همچنین با مد نظر قراردادن تجربه‌های تمدن اسلامی در طول تاریخ. [۱۵] در خصوص تعیین تعداد مولفه‌های تمدن‌سازی نوین اسلامی عقاید مختلفی وجود دارد. اما آنچه که مورد قبول اکثریت اندیشمندان و صاحب‌نظران از جمله مقام معظم رهبری (مدظله) می‌باشد، محوریت قوانین قرآنی، علم، اخلاق، حکومت مردمی و استقرار عدالت است. البته از دیدگاه مقام معظم رهبری گسترش و ترقی نمودن تمدن به خرد دسته‌جمعی نیاز داشته که در سایه‌ی اخلاق، کار و تلاش و ایمان به خدا، عقلانیت و همچنین برخورداری از رسانه‌های قوی و روابط بین‌الملل به وجود می‌آید. (اکبری و رضایی، پیشین، ۸۵) در این زمینه با توجه به اندیشه‌ی پیامبر (ص) و سیره‌ی نبوی اساسی‌ترین شاخصه‌ی تمدن اسلامی خدا محوریت است. که در سخنان مقام معظم رهبری با عنوان محوریت قوانین قرآنی از آن یاد شده است. الف) اصالت الله در سیره‌ی نبوی در راس شاخص‌های تمدن‌سازی نوین به اصالت الله و کرامت انسانی اشاره شده است. یعنی اساسی‌ترین مشخصه‌ی تمدن از نگاه پیامبر خدا محوریت است. اصالت الله که البته به دنبال آن کرامت و شرافت انسان را به دنبال دارد، دلیل این مدعا سخن خداوند در قرآن کریم است "و لقد کرّمنا بنی ادم" (اسرا: ۷۰) و یا سخن حضرت رسول که می‌فرماید: "ان الله تعالی کریم یحب الکرم": همانا خدای متعال بزرگوار است و کرامت را دوست دارد" [۱۶] ب) علم آموزی: آموختن علم و علم آموزی در دین اسلام بسیار سفارش شده است. و در کل علم و دانش در اسلام واجد جایگاه رفیعی است و همچنین در سیره‌ی نبوی و نگاه پیامبر، از معیارهای برتری افراد در یک جامعه می‌باشد. همین اندیشه در فرمایشات مقام معظم رهبری نیز بیان شده است. که در فوق بدان اشاره شد. [۱۷] ج) عدالت شاخص بعدی عدالت گستری است یعنی ایجاد عدالت و برابری. و در کل حکومت اسلامی بر انصاف و عدالت بنا شده است. قرآن نیز در آیات زیادی از قسط و عدل سخن گفته شده است. از جمله: آیه‌ی "یا ایها الذین آمنوا کونوا قوامین بالقسط" (نسا: ۱۳۵) و گویی فلسفه‌ی تشکیل حکومت اسلامی برقراری عدالت است. در تفکر مذهبی، همه‌ی انسان‌ها مخلوق‌اند و تبعیت فقط باید از

خالق باشد و در نتیجه به همه ی مخلوقات به صورت یکسان نگرسته می شود و محل تولد یا نسب و تفاوت های قومی و نژادی باعث تفاوت در حقوق و تکالیف نمی شود. از نظر حقوق بین الملل بشر، تبعیض و تفاوت در بهره مندی از حقوق شهروندی، تا جایی که با حقوق بنیادین بشر منافات نداشته باشد، به ویژه براساس تبعیض بین تبعه و غیر تبعه، به نظر می رسد که رسمیت یافته است. [۱۸] روشن است که تمدن نبوی بر پایه ی قرآن کریم استوار است و قرآن نیز کتاب عدالت است. [۱۹] د) آزادی آزادی به معنی قدرت انتخاب و از ویژگی های برجسته ی تمدن نبوی است و یک اصل سیاسی است. همچنین از اصول ابتدایی و حقوق بنیادین هر فرد است. که بتواند در انجام امور خود استقلال کافی و حق انتخاب داشته باشد. مانند آزادی در انتخاب شغل، مسکن، آزادی در رای دادن و ... همانطور که در اصول حقوق شهروندی و مولفه های تمدن ساز، ملاحظه می کنیم، بسیاری از این اصول منطبق با مولفه های ایجاد تمدن اسلامی است. و نتیجتاً اینک :

3. نتیجه ی بحث

۱. حقوق شهروندی در اصطلاح، آمیخته ای از وظایف و مسولیت های شهروندان در مقابل یکدیگر، شهر و دولت است. در نگاه اسلام، حقوق شهروندی با توجه به مرزهای جغرافیایی تعریف نمی شود، و آنچه در تحقق آن نقش داشته و حایز اهمیت است، "قربانیت عقیده ی " افراد با یکدیگر است.

۲. حقوق شهروندی، به اصولی همچون کرامت انسانی، صیانت از حقوق و آزادی های غیر قابل سلب، حاکمیت مردم، برخورداری همه ی مردم از حقوق انسانی مساوی، منع تبعیض و حمایت یکسان قانون از همه ی افراد ملت مبتنی است. و این اصول همانطور که ملاحظه گردید به صورت مقایسه ای با معیارهای اسلامی مورد بررسی قرار گرفت

۳. تمدن اینگونه تعریف گردید که: مجموعه ای از اجتماعات انسانی که در طی یک فرایند به رشد و بالندگی رسیده و توانسته اند جامعه ای قدرتمند و بر پایه ی سنت ها و قوانین ایجاد کنند. و مولفه های تمدن ساز نیز مورد بررسی واقع شد.

۴. و نهایتاً به این نتیجه رسیدیم که: کشورهای مسلمان با حذف مرزهای جغرافیایی مجموعه امت واحد اسلامی را ایجاد می کنند. و امت واحد اسلامی یعنی جهان اسلام. که خود دارای دیرینه ترین و گسترده ترین تمدن بشری است. و همانطور که بیان شد تمدن اسلام مجموعه ای از اجتماعات انسانی است که توانسته اند جامعه ای قدرتمند را بر پایه ی سنت ها و قوانین انسانی و اسلامی ایجاد کنند و اجتماعاتی که هر کدام تحت عنوان یک کشور مستقل دارای مجموعه های مدون و متفاوت حقوقی برای شهروندان خود هستند. حال با نگاهی به مولفه

ها و فیشه‌های تمدن ساز و همچنین اصول حاکم بر حقوق و قوانین شهروندی باید گفت هرچه این قوانین که در واقع زیرساخت لازم برای تمدن اسلامی است به مبانی اسلامی نزدیک تر باشد از طرف دیگر رعایت این قوانین به صورت فرهنگ و عرف در آید جهان اسلام به سمت نوین شدن و تغییرات مثبت و غنی شدن قدم خواهد برداشت. نکته ای که در مطالعه ی منشور حقوق شهروندی بدان پی بردیم و ملاحظه شد که این حقوق بر اصولی مبتنیست که دقیقا از مبانی حقوق شهروندی در اسلام اتخاذ شده است. و اگر با ضمانت اجرای قوی در جامعه ی اسلامی به منصفه ی ظهور نیز برسد، سهم بزرگی را در رشد و تکامل تمدن و فرهنگ اسلامی خواهد داشت. منابع و مآخذ (الف) مقالات ۱. احمد پور، ایوب، "درآمدی بر مبانی حقوق شهروندی در اسلام" مجله ی پژوهش های اسلامی، سال دوم، شماره ی سوم، پاییز ۸۷. ۲. اکبری، مرتضی "واکاوی تمدن اسلامی در اندیشه ی مقام معظم رهبری"، فصلنامه ی الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی، دوره ی سوم، شماره ی پنجم، ۱۳۹۴. ۳. انصاری، منصور، "مبانی و اصول حقوق شهروندی در اندیشه ی امام و تفاوت های آن با حقوق شهروندی در غرب"، فصلنامه ی اندیشه ی سیاسی در اسلام، شماره ی چهارم، ۱۳۹۴. ۴. انتظاری، علیرضا "امنیت کرامت آمیز انسانی"، پژوهش های اخلاقی، سال هفتم، شماره ی سوم، ۱۳۹۶. ۵. سعیدی روشن، باقر "شاخص های تمدن اسلامی بر اساس آموزه های قرآن"، فصلنامه ی آموزه های قرآنی دانشگاه علوم رضوی، شماره ی نوزدهم، ۱۳۹۳

(ب) قوانین ۱. منشور حقوق شهروندی مصوب ۱۳۹۵

(ج) منابع اینترنتی

۱- <http://rasekhoon.net/article/show/114833/%D8%B4%D8%A7%D8%AE%D8%B5-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%AA%D9%85%D8%AF%D9%86-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%DB%8C-%D8%AF%D8%B1-%D9%86%DA%AF%D8%A7%D9%87-%D9%BE%DB%8C%D8%A7%D9%85%D8%A8%D8%B1-%D8%A7%D8%B9%D8%B8%D9%85-%D8%B5%D9%84%DB%8C-%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87-%D8%B9%D9%84%DB%8C%D9%87-%D9%88%D8%A2%D9%84%D9%87> 2. humanrights-iran.ir/news-16742.aspx 3. <http://www.siasi.porsemani.ir/content/%D8%AA%D9%85%D8%AF%D9%86-%D8%B3%D8%A7%D8%B2%D9%8A-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D9%8A-%D9%88-%D8%AA%D9%85%D8%AF%D9%86-%D8%B3%D8%A7%D8%B2%D9%8A-%D9%86%D9%88%D9%8A%D9%86-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D9%8A-%D8%9F> 4. <http://rasekhoon.net/article/show/114833/>

شاخص-های-تمدن-اسلامی-در-نگاه-پیامبر-اعظم-صلی-الله-علیه-وآله

www.ensani.ir/fa/content/66064/default.aspx 6. www.woorullahkawsar.com/

ettelaat.com/etiran/?p=255326/7. 8.

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D9%85%D9%86%D8%B4%D9%88%D8%B1_%D8%AD%D9%82%D9%88%D9%82_%D8%B4%D9%87%D8%B1%D9%88%D9%86%D8%AF%DB%8C 9.

[http://quran-](http://quran-journal.com/science/index.php?option=com_content&view=article&id=178&catid=57&lang=fa)

journal.com/science/index.php?option=com_content&view=article&id=178&catid=57&lang=fa [1]

[۱] دکترای حقوق خصوصی از دانشگاه لیموژ فرانسه و دکترای افتخاری حقوق ورزشی از دانشگاه وارونژ روسیه،

عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران (نویسنده ی اصلی)

[۲] دانشجوی دکترای حقوق خصوصی از دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال